

UDK 316.3/4 BBK 60.54

GENDER TEŃLIGI KRITERIYLARÍNÍN SOCIALLÍQ-MÁDENIY DETERMINANTLARÍ

Z.P.Seitova – *sociologiya ilimleriniń doktorı (DSc), docent*

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ КРИТЕРИЙ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

З.П.Сейтова – *доктор социологических наук, доцент*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

SOCIO-CULTURAL DETERMINANTS OF GENDER EQUALITY CRITERIA

Z.P.Seitova – *Doctor of Sociological Sciences (DSc), Associate Professor*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: gender, ayol, jamiyat, ijtimoiy, biologik jins, maskulin madaniyat, ayollarning konformligi, gender-rolli ijtimoiylashuv, ijtimoiy-madaniy omillar, gender oʻziga xoslik, ijtimoiy stereotiplar.

Rezyume. Maqolada gender tengligining mezonlari va ularning ijtimoiy-madaniy belgilovchi omillari tahlil etiladi. Oila, taʼlim muhiti va media makonining gender oʻzligini shakllantirishdagi hamda stereotiplarni mustahkamlashdagi taʼsiri koʻrib chiqiladi. Xulq-atvor va ijtimoiy rollarni belgilashda biologik va ijtimoiy omillarning oʻzaro taʼsiri alohida eʼtiborga olinadi. Shaxsning teng huquqli rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish va gender tengligining barqaror modelini shakllantirish maqsadida kompleks yondashuvning zarurligi haqida xulosa qilinadi.

Ключевые слова: гендер, женщина, общество, социальное, биологический пол, маскулинная культура, конформность женщин, гендерно-ролевая социализация, социокультурные факторы, гендерная идентичность, социальные стереотипы.

Резюме. Статья анализирует критерии гендерного равенства и их социокультурные детерминанты. Рассматриваются влияние семьи, образовательной среды и медиапространства на формирование гендерной идентичности и закрепление стереотипов. Подчеркивается роль взаимодействия биологических и социальных факторов в определении поведения и социальных ролей. Делается вывод о необходимости комплексного подхода для создания условий равноправного развития личности и устойчивой модели гендерного равенства.

Key words: gender, woman, society, social, biological sex, masculine culture, women's conformity, gender-role socialization, socio-cultural factors, gender identity, social stereotypes.

Summary. This article analyzes gender equality criteria and their sociocultural determinants. It examines the influence of family, educational environment, and media space on the formation of gender identity and the reinforcement of stereotypes. The role of interaction between biological and social factors in determining behavior and social roles is emphasized. The article concludes that a comprehensive approach is necessary to create conditions for the equal development of individuals and to establish a sustainable model of gender equality.

Kirisiw. Gender teńligi universal hám Birlesken Milletler Shólkemi dárejesinde maqullangán huqıq bolıp esaplanadı. Bunda sociallıq-mádeniy jaqtan biologiyalıq jınıs hám genderdi sociallıq túsinik sıpatında ajratıwǵa boladı. Eger sociallıq jınıs biologiyalıq jınıs kategoriyasın almasırwına jol qoyılsa, másele tuwıladı. Gender tek biologiyalıq jınıstan parıqlı nársese tiyisli (eger onnan tolıq gárezsiz bolmasa da). Gender koncepciyası sociallıq túsiniktiń biologiyalıq túsinikten artıqlıǵın tastıyqlamaydı. Sociallıq hám biologiyalıq túsiniklerdiń jámiyetlik turmısta óz ornı bar [1]. Gender sociallıq óz-ózin kórsetiw tarawında áhmiyetli, bunda adamnıń basqalǵa salıstırǵandaǵı sociallıq ózligi, onıń sociallıq rolleri, "erkeklik" yamasa "hayallıq" haqqında aytıladı. Biologiyalıq jınıs adam anatomiyası hám biologiyası áhmiyetli bolǵan jaǵdaylarda, misalı, sport jarıslarında yamasa adamlar arasındaǵı fizikalıq

jaqınlıqtı názerde tutatúǵın qatnasıqlarda áhmiyetke iye boladı.

Gender máseleleri adamlar arasında júz beretúǵın óz ara tásirlesiwlerde, sonday-aq bizler jeke tájiriybeniń jámiyetlik kórinisin kórsetiwimiz múmkin bolǵan óz ara tásirlesiwlerde sociallıq kelisken túrde ortaǵa shıǵadı. Gender túsinigi erkek hám hayal arasındaǵı múnásibetler shegarasınan asıp ketti. Gender sociallıq rollerdiń iyerarxiyalıq sistemasındaǵı belgili bir orındı belgilew sıpatında qarastırıl basladı. Gender ataması sociallıq, mádeniy, psixologiyalıq aspektler haqqında gáp bolǵanda, yaǵnıy sociallıq-mádeniy normalar, stereotipler, roller, ideallar qalıplesiwine tásir etetúǵın barlıq faktorlardı ajratıp kórsetiwde qollanıla basladı [2:117].

Eger dáslepki izertlewler tiykarınan "hayal-qızlar" izertlewleri bolıp, feminizm poziciyaların qollap-quwatlaǵan ilimpaz hayal-qızlar tárepinen júrgizilgen

hám soğan sáykes ingliz tilli ellerde bul baǵdar "womens studies" dep atalǵan bolsa, waqıt ótiwi menen bul túsiniq keńeye basladı. XX ásirdeń 80-jıllarınan baslap gender termini hayal-erkek qatnasıqlarınıń iyerarxıyalıq dúzilistiń, maskulin mádeniyatınıń basımlıǵı sheńberinen shıǵıp, barlıq sociallıq processlerge tásir etetuǵın bir sistema sıpatında túsiniq basladı. Gender izertlewleri áste-aqırın tek hayal-qızlarǵa tiyisli bolmay, al hár túrli mádeniyatlarda erkek hám hayal-qızlardıń óz ara tásiriniń barlıq formaların, naq jámiyettiń sociallıq shólkemlestiriliwiniń barlıq dárejelerinde erkeklik hám hayallıqtıń kórinislerin izertlew sıpatında qaraladı. Maskulinlikti úyreniw izertlewlerdiń ajıralmas bólegi bolıp qaldı, biraq sociallıq-mádeniy processlerdiń "hayal-qızlar" qurawshısın úyreniwge uzaq waqıt dawamında jeterli dárejede itibar berilmegenin esapqa alıp, nege gender izertlewlerdiń elege shekem kóbinese usı tárep ústin qaratuǵını túsiniqli boladı. Ulıwma alǵanda, hár qanday sociallıq izertlewlerde gender faktorın esapqa alıw zárúr, sebebi gender – sociallıq strukturanıń barlıq dárejelerine siǵınǵan kategoriya, barlıq sociallıq qatnasıqlardıń tiykarǵı qurawshısı bolıp esaplanadı.

Maqseti. Gender teńligi kriteriyaların talqılaw hám olardıń sociallıq-mádeniy ózgesheliklerin anıqlaw, jınıstıń biologiyalıq hám sociallıq (gender) tárepleriniń qatnasın ashıp beriw, sonday-aq, gender parqları hám rolleri jámiyettiń sociallıq strukturası hám mádeniyatında qalay qalıplesip, júzege shıǵıp hám ámel etetuǵının kórsetiwden ibarat.

Metodologiya. Izertlewdiń metodologiyalıq tiykarı sociologiyalıq, mádeniyattanıwshılıq, psixologiyalıq hám antropologiyalıq usıllardı birlestirgen pánleraralıq jantasıw bolıp tabıladı. Bunday jantasıw gender teńligin biologiyalıq, mádeniy hám sociallıq faktorlardıń tutasıwında qalıplesken quramalı sociallıq qubılıs sıpatında úyreniw imkannı beredi. Sociallıq-mádeniy tallaw sheńberinde E.A.Zdravomislova hám A.A.Temkina tárepien islengen genderdi sociallıq konstrukciyalaw koncepciyası qullanıladı, oǵan muwapıq gender mádeniy normalar hám óz ara tásirler sisteması arqalı qalıplesken process sıpatında túsiniledi [3]. V.A.Geodakyannıń evolyuciya-biologiyalıq jantasıwı erkekler hám hayallar arasındǵı parqlardı evolyuciya-biologiyalıq processlerdiń nátiyjesi sıpatında qaraydı, bul genderdiń tábiyiy hám sociallıq tárepleriniń baylanısın anıqlaw imkannı beredi [4]. Mádeniy antropologiya kózqarasınan M.Midtiń koncepciyası tiykar bolıp esaplanadı, ol gender rollerin qalıplestiriwde mádeniy dástúrlér hám sociallasıwıń áhmiyetin atap kórsetedi [5]. B.I.Xasan hám Yu.A.Tyumenevaniń psixologiyalıq-pedagogikalıq jantasıwı gender stereotipleriniń ózlestiriw mexanizmlerin hám olardıń jeke adamnıń rawajlanıwına tásirin úyreniw imkannı beredi [6]. Gender psixologiyası sheńberinde Sh. Bernniń gender

identikligin qalıplestiriw hám sociallıq kózqaraslardıń júris-turısqa tásirini haqqındaǵı pikirler [7] sonday-aq K.Gilligannıń hayal-qızlar áxlaqın etikalıq oylanıwıń alternatalıq túri sıpatında qarawshı koncepciyası [8] áhmiyetke iye.

Solay etip, izertlew metodologiyası sociallıq-mádeniy, biologiyalıq, psixologiyalıq hám antropologiyalıq usıllardıń sintezine tiykarlanǵan bolıp, bul gender teńligin kóp ólshemli hám ózgeriwsheń sociallıq qubılıs sıpatında tolıq túsiniwde támiyinleydi.

Adebiyatlarǵa sholiw. Gender teńligi hám jınıs ayırmashılıqları máselesi sociologiyalıq hám mádeniyattanıwdan baslap biologiyalıq hám psixologiyalıq ilimlerde shekem bolǵan keń kólemli ilimiy baǵdarlardı qamtıyadı. Házirgi zaman izertlewleri biologiyalıq determinizmnen genderdi sociallıq hám mádeniy jaqtan qurılǵan qubılıs sıpatında túsiniwge qaray itibardıń ózgergenin kórsetpekte. Ata-babamızdıń sociologiyalıq dástúrinde E.A.Zdravomislova hám A.A.Temkina úlken úles qosqan. Olar genderdi institucion mexanizmler hám mádeniy ámeliyatlar arqalı qayta tiklenetuǵın sociallıq qatnasıqlar hám normalar sistemaları sıpatında qaraydı. Olardıń jantasıwı jámiyette gender ayırmashılıqlarınıń qalayınsha qollap-quwatlanıp hám normallanırǵanın, sonday-aq olardıń hákimiyat, status hám sociallıq teńsizlik máselelerine qalay baylanıslı ekenin túsiniwge járdem beredi. Solay etip, gender tek ǵana jeke adamnıń qásiyeti emes, al sociallıq shólkemniń strukturalıq elementi sıpatında da kórinedi. Biologiyalıq kózqaras V.A.Geodakyannıń miynetlerinde keltirilgen. Ol erkekler menen hayallar arasındǵı ayırmashılıqlardı evolyuciya-beyimlesiwshilik processlerdiń nátiyjesi dep túsindiredi. Onıń teoriiyası sociallıq tásirde biykarlamaydı, biraq biologiyalıq faktorlar belgili sociallıq rollerdiń qalıplesiwi ushın tiykar bolatuǵının atap kórsetedi. Bul biologiyalıq hám sociallıq jınıstı qarama-qarsı emes, al bir-birin tolıqtıratuǵın kategoriyalar sıpatında qarawǵa múmkinshilik beredi. M.Mid rawajlandırǵan mádeniy-antropologiyalıq jantasıw gender rolleriniń mádeniy dástúrlér, tárbiya normaları hám júris-turıs úlgileri menen baylanıslı ekenin kórsetedi. Mid dástúriy jámiyetlerde izertlew materialları tiykarında "erkek" hám "hayal" haqqındaǵı túsiniqlerdiń tariyxıy-mádeniy xarakterge iye ekenin kórsetken, bul gender sistemaların hám túrliligi haqqındaǵı pikirdi tastıyıqlaydı. B.I.Xasan hám Yu.A.Tyumeneva balalıqta gender normalardı ózlestiriwdiń psixologiyalıq mexanizmlerin ashıp beredi. Olar sociallasıw processleri balalarda qolaylı júris-turıs formaları hám jámiyettegi roller haqqındaǵı túsiniqlerdiń qalıplesiwın anıqlaytuǵının dálilleydi. Bul juwmaqlar gender sáykesin qalıplestiriwde bilimlendiriw ortalıǵı hám sociallıq institutlardıń áhmiyetin kórsetedi. Gender psixologiyası sheńberinde Sh. Bernniń gender tipiklestiriw koncepciyasın usınıs etedi. Ol sociallıq

stereotiplerdiń jeke adamnıń óz-ózin qabıllawına hám shaxslar aralıq qatnasıqlar dúzilisine qalay tásir etetuǵının túsindirip beredi. Onıń izertlewleri turaqlı mádeniy kózqaraslar jeke rawajlanıwdı sheklewi hám teńsizliktiń qayta tikleniwine járdem beriwı múmkinligine dıqqat awdaradı. K.Gilligan ideyaları gender máselelerine gumanistik ólshem kirgizedi: avtor dástúriy racionallıq jantasıwǵa teń bahalı sıpatında empatiya hám ǵamxorlıqqa tiykarlangan "hayallar" áxlaqıy oylaw túrin ajratıp kórsetedi. Bul etika hám kommunikaciyanıń gender modelleriniń kóp túrliligin maqullaw kerekligin kórsetedi. Keltirilgen dereklerdiń jámi talqılawı gender teńligin házirgi zaman túsiniwi biologiyalıq, sociallıq, mádeniy hám psixologiyalıq faktorlardıń birigewine tiykarlanadı degen juwmaqqa keliwge múmkinshilik beredi. Gender tek sociallıq rollerdiń bólistiriliwın ǵana emes, al jámiyette qabıllawdı, baylanıstı hám óz-ara tásir etisiwdiń usılların belgileytuǵın kóp ólshemli sistema sıpatında qaralmaqta. Solay etip, haqıyqıy gender teńlikke jetisiw ushın bilay biologiyalıq parıqlardı, solay sociallıq-mádeniy mexanizmlerdi de esapqa alıw, olardı túsindiriw hám qayta ishlep shıǵıw talap etiledi.

Tiykargı bólim. Izertlewlerge genderlik qatnas jınıs faktorınıń kóp qırılı tásirin esapqa alıwdı bildiredi. Dáslepki qaraǵanda turaqlı bolıp kórinetuǵın "erkeklik" hám "hayallıq" túsiniqleri, tereńirek úyrengende júdá ózgermeli ekenligin kórsetetuǵın. Házirgi jámiyette maqullanatuǵın gender minez-qulqınıń er adamlar hám hayallar ushın belgili jeke ózgesheliklerdi talap etetuǵın qatań shegaraları bar. Bul normalar barlıq jerde birdey emes. Olardıń salıstırılalıǵın birinshi ret hár túrli mádeniyatlardı izertlep, gender rolleriniń úlken ózgesheligin bayqaǵan etnograflar súwretlegen [5:429]. Soǵan qaramastan, kópshilik dástúriy mádeniyatlarda gender ideallarınıń belgili uqsashlıǵı baqlanadı. Erkekke ádetke kúshli, ǵárezsiz, belsendi, qatıyatlı, agressiv, aqılǵa tiykarlangan hám jeke jetiskenliklerge umtılwshı bolıw tapsırıladı. Bul qásiyetler ásbaplıq dep ataladı. Hayal bolsa ájiz, ǵárezli, passiv, jumsaq, sezimtal, konservativ, basqalarǵa baǵdarlangan bolıp, minez-qulqtıń sezimlik modelin kórsetedi.

Jámiyettegi erkeklik hám hayallıq haqqındaǵı túsiniqlerdi tallaw tiykarında biz bir tárepten erkeklik-hayallıq qarama-qarsılıǵın keńeyiw-qurıw qarama-qarsılıǵı retinde, ekinshi tárepten dawırlılıq-kóbeyiw retinde qaray alamız [4]. Jaqın waqıtlarǵa shekem bul ayırmashılıqlar mutlaq hám bir-birin joqqa shıǵaratuǵın, normada tek tiyisli jınısqa tán dep esaplanatuǵın edi. Biraq sońǵı waqıtları bul qatań shegaralardı jumsartıw tendenciyası baqlanbaǵta.

Motivaciyaalıq tarawdı úyreniw sonı kórsetedi: erkeklerde jetekshi motivaciya túri tabısqa umtılw bolsa, hayallarda sátsizdikten qashıw motivi basım boladı. Bunnan tısqari, er adamlarda jarısıw motivi ádewir joqarı. Bul ayırmashılıqlardı kóplegen

izertlewler olardıń qalıplesiwinde jetekshi faktorlar biologiyalıq emes, al sociallıq-mádeniy faktorlar ekenligin tastıyıqlaydı. Ádep-ikramlılıq tarawındaǵı ayırmashılıqlar da sociallıq-mádeniy tiykargı iye. Sebebi hár túrli jınıstaǵı balalardı jámiyetlestiriwde hár qıylı ádep-ikramlılıq principlerge itibar qaratıladı: ul balalar ushın ózin kórsetiw principı, al qız balalar ushın birge islesiw hám járdemlesiwge tiykar salınadı.

Erkekler ádep-ikramlılıq haqqındaǵı pikirlerinde parız, ádillik hám jeke erkinlik sıyaqlı abstrakt túsiniqlerge kóbirek dıqqat awdaradı. Hayal-qızlar bolsa, ulıwma alǵanda, keńirek kóz-qaraslarǵa iye bolıp, basqa adamlarǵa járdem beriw máselesine kóbirek itibar beredi. Hayallar ózlerin tiykarınan qatnas-múnásibetler arqalı sıpatlaydı hám óz jetiskenlikleriniń basqalarǵa qanshelli paydalı ekenligin esapqa alıp bahalaytuǵın bolsa, erkekler jeke tabısarǵa baǵdarlangan bolıp, olardı tabıstıń jalǵız forması dep esaplaydı [6:250].

Hayallar menen erkeklerdiń emocional tarawda bir-birinen ádewir parıq etetuǵın qabıl etilgen. Hayallar sezimlerin jaqsıraq bildiredi, basqa adamlardıń sezim hám keypiyatlarına kóbirek tásirsheń boladı, yaǵnıy olarda empatiya dárejesi joqarı. Bunı hár túrli izertlewler maǵlıwmatları da tastıyıqlaydı.

Biraq, N.Ayzenberg hám N.Lennon anıqlaǵanıday, test empatiya dárejesin ólshewge baǵdarlanganı qanshelli sezilmese, gender ayırmashılıqları sonshelli az bayqalǵan.

Demek, erkekler ulıwma qabıl etilgen gender stereotiplerinen awıtqıwdan qorqıp, ózleriniń sezgirlik hám emocionallıǵın basqalarǵa kórsetpewdi maqul kóredi dep boljawǵa boladı. Bunnan tısqari, erkekler sociallasıwınıń ózgesheliklerin de esapqa alıw kerek, bul barısta erkeklerdegi empatiyalıq sezgirlik kóbinese basıladı, nátiyjesinde erkeklerde bul tarawda tájiriye az boladı hám olar kóbinese basqa adamnıń emocionallıq qıyınshılıǵına qalay juwap beriwdi bilmeydi. Biraq bunda hayallar kóbirek basqalarǵa baǵdarlangan sezimlerde bildiredi, al erkeklerge ózine baǵdarlangan sezimlerde kórsetiw tán, bul da olardıń gender sociallasıw baǵdarına sáykes keledi.

Agressivlik dárejesindegi ayırmashılıqlar eń isenimli gender parıqlar qatarına kiredi. Biraq bul jerde de izertlewshiler tárepinen bul qubılısqa hár qıylı baha berilgenin kóremiz. E.Makkobi hám K.Djeklin agressiyanı - anıq gender ayırmashılıqları haqqında ilimiy dáliller bar bolǵan jalǵız sociallıq júris-turis túri dep juwmaqlaǵan [7].

Agressivlik haqqındaǵı izertlewlerdiń basım kópshiligi tek onıń fizikalıq kórinislerine tiyisli bolıp, basqa túrlerin esapqa almaydı. Balalıqta qızlar agressiyanı jawsız jollar menen bildiriwdi qálese, ul balalar onı ashıq túrde kórsetiwdi kóbirek tańlaydı. Jasları úlkeygeninde erkekler de awızsha agressiyanı hám onı bildiriwdiń jawsız usılların kóbirek qollanıwı abzal kóredi, sebebi házirgi civilizaciya

normaları fizikalıq agressiyanı qabıl etilmeytuǵın dep esaplaydı. Sonıń menen birge, álbette, fizikalıq agressiya erkeklerde kóbirek ushırasadı.

Hayallardıń kóbirek konformlıǵı haqqındaǵı keń tarqalǵan pikir de izertlewlerde isenimli tastıyqlanadı. Bul kórsetkishti erkekler hám hayallar arasında salıstırǵan izertlewlerdiń 82 procenti hám hár qıylı jınıs wákillerinde iseniwsheńliktegi ayırmashılıqlardı maqsetli izlegen izertlewlerdiń 74 procenti hesh qanday pariq tappagan.

A.Igli hám V.Vud hayal-qızlardıń tábiyatı boyınsha kóbirek kelisimshil emes ekenligin dálillew ushın tájiriybeler ótkergen. Olar bul qásiyettiń kórinisine olardıń sociallıq ornı hám tárbiyası tásir etetuǵının, tárbiya barısında olardan ul balalarga qaraǵanda kóbirek boysınıwshılıq talap etiletuǵının kórsetken. Erkekler onshellı konformlı emes, sebebi sociallıq stereotiplerge boysınıw olardan pikirde hám is-hárekette gárezsizlikti talap etedi. Ul balalar kishkene waqtınan baslap óz pikirin qorgawǵa húwmetlenedi hám olarǵa kóbirek erkinlik beriledi. Solay etip, konformlılıqtıń kórinisindegi bayqalıp atırǵan ayırmashılıq tárbiyalanıwdıń hár qıylı sharayatlarınıń nátiyjesi bolıp tabıladı, dáslepten belgilengen ózgeshelik emes [8:320].

Xronologiyalıq jaqtan gender sociallasıwdıń birinshi basqısı shańaraqta júzege keledi. Mádeniy stereotipler hám jeke tájiriybeler ata-analarǵa ul bala menen qız bala qanday bolıwı kerekligin kórsetedi, sońınan olar óz perzentlerin usı úlgierge sáykes etip tárbiyalawǵa tırsadı [9]. Balanıń dáslepki aylarında-aq ata-analar onıń jınısına qarap, qatnas jasawda hár qıylı usıllardı qollanadı. Bul tán baylanısınń intensivligi, balaǵa qaratılǵan sóylew tonı hám basqa da az ańǵarılauıń nárselerden kórinedi. Videobaqlaw arqalı anıqlawınsha, analar qız balalardı kóbirek sóyletip, tán baylanısın kóbirek ámelge asıradı, al ul balalar menen dene rawajlanıwına járdem beretuǵın oynılar menen kóbirek shuǵıllanadı.

Baslawısh gender óz-ózin ańlaw eki jasqa tolǵanda payda boladı, bul waqıtta balalar óz jınısın ańlap, átirapındaǵılardı usı belgisine qarap ayıra baslaydı. Ata-analar kishkene waqtınan baslap balalarǵa gender qádelerin orınlawdı xoshametleydi hám olardan awıtqıǵanı ushın ayıplaydı, hátte geude jazalaydı. Dáslep balalardıń jınısqa baylanısı minez-qulqı sırttan qadaǵalanadı, keyin ala adamda gender qádelerin saqlaw ushın ózin-ózi qadaǵalaw mexanizmi qalıplesedi. Gender róllik sociallasıw adamnıń rawajlanıwınń barlıq basqıshlarında dawam etedi hám onıń ómiriniń kóp tarawlarında ámelge asırıladı. Ata-analar balasına onıń jınısına "ılayıqlı" dep esaplaǵan oynıshılardı tańlap beredi. Keyin ala balanıń ózi de óz jınısına stereotip boyınsha sáykes keletuǵın oynıshılardı qálew etedi. Erte balalıqta oynı balanıń rawajlanıwı ushın júdá áhmiyetli hám onıń tiykarǵı iskerligi bolǵanlıqtan, oynıshılardı tallaw olardıń

gender tárbiyasındaǵı ornın anıqlaw imkanın beredi. Ul balalar ushın oynıshılardı belsendi hám qozǵalmalı oynıǵa baǵdarlanǵan bolıp, olar oylap tabıwshılıqqa hám átiraptaǵı dúnyanı belsendi ózlestiriwge talpındıradı (konstruktorlar, pistoletler, mashinalar, sport buyımları), al qız balalar ushın oynıshılardı tınıshraq shuǵıllanıwlarǵa arnalǵan bolıp, kóbinese úy xojalıǵına hám keleshektegi analıq róline tayarlaw maqsetinde jasalǵan (quwırshaqlar, ıdıs-ayaq jıynaǵı, quwırshaq úyleri hám t.b.).

Usınday erte jasta-aq balaǵa onıń jınısına sáykes kelgen isler haqqında "málimlenedi". Balalar kitapları - gender róllede ózlestiriwdiń jáne bir áhmiyetli deregi, sebebi balalar kitaplar arqalı da dúnyanı tanıydı, erkeklik hám hayallıq idealları haqqındaǵı dásturiy túsiniqlerdi qabıl etedi, sonıń ishinde, óz jası hám jınısındaǵı balalar ózin qalay tutıwı kerekligin úyrenedi. Erteklerde hám balalar kitaplarında er adam kóbinese aldında pútkil dúnya ashıq bolǵan qaharman hám jan ashıwshı sıpatında, al hayal adam úydiń xojayını hám shańaraq oshaǵınıń qorgawshısı sıpatında sáwlelenedi.

Búgingi kúnde ǵalaba xabar quralları balanıń, sonıń ishinde genderlik sociallasıwına tásir etiwshi eń áhmiyetli faktor bolıp tabılmaqta. A.Bandura televidenienniń ata-analar hám muǵallimler menen úlgi alıw dáregi sıpatında bákilese alatuǵınlıǵı haqqında pikir bildirgen [11]. Reklamalı turmısımızǵa belsenli kirip keliwı menen bul tásir kúsheydi. Reklama jámiyetlik turmıstıń barlıq tarawlarına ótip, kóplegen jámiyetlik institutlarǵa hám jeke adamnıń júristurısına tásir etedi. Reklama jetkilikli dárejede qatań formada bizge belgili bir gender idealların hám júristurıs úlgielerin májbúrleydi, jınısıq ayırmashılıqlarǵa basım jasaydı. Reklamada erkek tek jınısı boyınsha anıqlanbaydı, onıń júristurısı jámiyetlik, kásiplik ornı hám jeke ózgesheliklerin bildiriwge xızmet etedi, reklama rolıklarinde onıń shuǵıllanıw sheńberi úsh ese keńirek. Reklamada hayaldıń jınısı hám úy biykesi roli kóbirek aytıp óiletuǵın boladı.

Ulıwma, mektepte ul balalarǵa kóbirek itibar beriledi: olardı jiyerek maqtaydı yamasa urısadı, olardıń sorawlarına tolıǵıraq juwaplar beriledi, olardıń belsendilik hám bilimge qumarlıǵı xoshametlenedi, hátte mektep sabaqlıqlarımız da erkeklerge qaratılǵan (aldın ayılǵanıday, máseleler hám misallardıń qaharmanları kóbirek erkekler boladı). Muǵallimler qızlardıń oqıwdaǵı sátsizligin kóbinese qábilettsizlik penen, al ul balalar sátsizligin miynetkeshlik hám itibar jetispewshiligi menen túsindiredi.

Basqasha aytqanda, qızlarǵa bul jerde tabısqa erisiw múmkinshiligi berilmeydi (sebebi, qábilettsizlikti jeńiw jalqawlıq hám diqqatsızlıqtan göre ádewir qıym).

Ul balalar tárepinen normalar buzılǵanda, olar agressivlik hám ruxsatsız belsendilik kórsetkende úlkenler keńpeyillirek qaraydı hám usılayınsha olardıń

belsendiligin xoshametleydi. Qızlarǵa bolsa, olardı hár túrli normalar, qaǵıydalar hám dástúrlerge sózsiz boysınıwǵa májbúrlaw ushın kúshli basım jasaladı, sebebi boysınıw hayal-qızlardıń dástúriy "jaqsı qásiyetleri" qatarına kiredi. Ul balalardıń gárezsiz emesligi qaralanadı, qız balalardıń basqalarǵa gárezli bolıwına jol qoyıp ǵana qoymastan, hátte bul xoshametlenedi. Nátiyjede, ul balalar tek óz qásiyetlerine súyeniw kerekligin, qız balalardıń ózin-ózi húrmet etiw sezimi átiraptaǵıların olarǵa qanday qatnasta bolıwına baylanıslı ekenligin ózlestiredi.

Házirgi izertlewler sonı isenimli túrde dálilleydi, aldın biologiyalıq belgilengen dep esaplangan kóplegen gender ayırmashılıqlar jámiyetlik normalar tásirinde júzege keledi. Biziń pikirimizshe, biologiyalıq, psixologiyalıq hám jámiyetlik faktorlar sonshelli tıǵız baylanısqan, olardı bir-birinen ajratıw, bir faktor tásirini qay jerde tamamlanıp, ekinshisiniń tásirini qay jerde baslanıwın anıqlaw deyerli múmkin emes. Jinistıń mádeniy qurawshıları ózgerip turıwı múmkin, biraq olardı biologiyalıq jinıstan bólip qaraw múmkin emes: erkek qansha xayal sıyaqlı ózin tutsa da, onıń minez-qulqı qanshelli xayal tárizli kórinse de, "bul adamnıń is-háreketleri hám oǵan jámiyettiń qatnası onı erkeklikten kemeytiw túweli, xayalǵa aylandırıp ta jibermeydi" [12]. Gender teńligi máseleleriniń quramalıǵı hám kompleksiligi tolıq gender teńligin rawajlandırıwdıń uzaq hám jantaslı procesiniń zárúrligin kórsetedi. Bunda, shańaraqtıń tariyxıy qalıplesken wazıypaları, kóbinese, shańaraqtıń jámiyet penen baylanısın támiyinlewshi erkektiń baslı orınǵa iye ekenligin esapqa alıw kerek.

Gender teńligi jámiyetlik qatnasıqlardıń pútkil kompleksin qamtıytuǵın tiykarǵı máselelerdiń biri bolıp tabıladı. Gender teńligi xalıqaralıq hám milliy dárejede tek ǵana hár túrli, sonıń ishinde jasırın kem-sitiwlerdi saplastırıw emes, al rawajlanıw potencialın

tolıǵıraq júzege asırıw menen baylanıslı áhmiyetli máselelerdiń biri sıpatında tán alınǵan. "Erkeklik" hám "hayallıq" rolleri mádeniyat hám jámiyetlik kútimler arqalı qalıplesedi, olardıń turaqlı emes ekenligin esapqa alıw kerek. Házirgi jámiyet dástúriy sheklerdi jumsartıp, gender rollerin ıqshamlastırmaqta.

Dáslepki gender ózgesheligi shańaraqta qalıplesip, oınlar, kitaplar, bilim hám ǵalaba xabar quralları arqalı bekkemlenetuǵınlıǵın eskerip ótiw lazım. Eki jasqa kelgende balada gender haqqında tiykarǵı túsiniqler payda boladı, bular keyingi tárbiya barısında anıqlanadı. Motivaciya, sezim-tuyǵı, ádep-ıkramlılıq hám agressiyalıq bildiriw usılları, kóbinese, sociallıq-mádeniy ortalıqqa baylanıslı, al biologiyalıq faktorlar járdemshi orındı iyeleydi. Mektep, ǵalaba xabar quralları hám jarnamalar balalar hám óspirimlerdiń ózin-ózi bahalawına, júris-turısına hám jámiyetlik kútimlerine tásir etip, gender stereotiplerin bekkemleydi yamasa jumsartadı. Gender júris-turısı kóp qırlı hám jaǵdayǵa baylanıslı bolıp, biologiyalıq hám sociallıq tásirlerdi óz ishine aladı.

Juwmaq. Gender teńligi - shańaraq, bilim beriw mekemeleri, media mazmunı hám mádeniy normalar tárepinen qalıplestiriletuǵın quramalı kóp basamaqlı máseledir. Házirgi tendenciya stereotiplerdiń áste-aqırın jumsarıwın hám jinısına qaramastan jeke rawajlanıw imkaniyatlarınıń keńeyiwın kórsetpekte. Biraq, tariyxıy qalıplesken júris-turıs úlgeri ele de ózgeshelikke tásir etpekte. Toliq teńlikke erisiw sistemalı jantasıwdı talap etedi: stereotiplerdi qayta kórip shıǵıw, genderge sezgir tárbiya hám bilim beriw ámeliyatın engiziw, biologiyalıq hám sociallıq faktorlardıń óz ara tásirin esapqa alıw. Tek usı ilajlardı kompleksli birlestiriw arqalı ǵana jeke adamnıń teń huqıqlı rawajlanıwı hám turaqlı sociallıq teńlik modelin qalıplestiriw ushın sharayat jaratıwǵa boladı.

Ádebiyatlar

1. Алешина Ю.Е., Волович А.С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины. // Вопросы психологии, 1991, № 4.
2. Bandura A. Social learning theory of identificatory process. In D.A. Goslin, Handbook of socialization theory an Берн Ш. Тендерная психология. – Санкт-Петербург: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2001.
3. Берн Ш. Тендерная психология. – Санкт-Петербург: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2001.
4. Гусейнова Л.А. Ценностные ориентации: тендерный аспект Социологические исследования, 1993, № 5.
5. Здравомыслова Е., Темкина А. Гендерная социология. // Социологический журнал. 1998. №3/4. – С.11-14.
6. Здравомыслова-Стоюнина О.М. Общество сквозь призму тендерных представлений. / Женщина. Гендер. Культура. – Москва: 1999.
7. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения. – Москва: «Наука», 1988.
8. Maccoby E. E., & Jacklin, C N. The Psychology of sex differences. – Stanford, CA: Stanford University Press. 1974.
9. Попова Л.В. Проблемы самореализации одаренных женщин. // Вопросы психологии, 1996, №2.
10. Пушкарева Н.Л. Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы в системе исторических наук. // Женщина. Гендер. Культура. – Москва: 1999. –С.164-172.
11. Хасан Б.И., Тюменева Ю.А. Особенности усвоения социальных норм детьми разного пола. // Вопросы психологии, 1997, №3.